

УДК 336.02

Н. В. Винниченко, канд. екон. наук, доцент

О. В. Люльов, канд. екон. наук, доцент

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДОГОВОРУ ПРО СТАБІЛЬНІСТЬ, КООРДИНАЦІЮ І УПРАВЛІННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ І ВАЛЮТНОМУ СОЮЗІ НА ВИКОРИСТАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ПРАВИЛ У КРАЇНАХ ЄС

Н. В. Винниченко, канд. экон. наук, доцент

А. В. Люлев, канд. экон. наук, доцент

Сумский государственный университет, г. Сумы, Украина

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ДОГОВОРА О СТАБИЛЬНОСТИ, КООРДИНАЦИИ И УПРАВЛЕНИИ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ И ВАЛЮТНОМ СОЮЗЕ НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИСКАЛЬНЫХ ПРАВИЛ В СТРАНАХ ЕС

Nataliia Vynnychenko, PhD in Economics, Associate Professor

Olexiy Lyulyov, PhD in Economics, Associate Professor

Sumy State University, Sumy, Ukraine

ANALYSIS OF THE IMPACT OF AGREEMENT ON STABILITY, COORDINATION AND GOVERNANCE IN THE ECONOMIC AND MONETARY UNION ON THE USE OF FISCAL RULES IN EU COUNTRIES

У статті розглянуто вплив Договору про стабільність, координацію і управління в економічному і валютному союзі на застосування фіскальних правил у країнах ЄС. Визначено, що ключовою складовою цього договору, яка встановлює фіскальні обмеження, є Фіскальний договір, який передбачає одночасне встановлення бюджетних та боргових правил. Проаналізовано умови фіскального договору, за яких повинні застосовуватися автоматичні механізми корекції для усунення значних відхилень від середньострокових цілей. Розглянуто механізми врахування відхилень та механізм корекції для держав, які підписали зазначений договір, та наслідки впливу зазначених фіскальних обмежень на економічні показники країн ЄС. Проаналізовано досвід використання фіскальних правил у більшості країн ЄС з метою подальшого вивчення їх впливу на показники економіки та дослідження виникнення умов, за яких спостерігаються їх відхилення.

Ключові слова: міжнародний досвід; бюджетна сфера; бюджетна політика; бюджетний менеджмент; фіскальні правила; боргові правила; правила бюджетного балансу; правила витрат; правила доходів.

В статье рассмотрено влияние Договора о стабильности, координации и управлении в экономическом и валютном союзе на применение фискальных правил в странах ЕС. Определено, что ключевой составляющей этого договора, которая устанавливает фискальные ограничения, является Фискальный договор, предусматривающий одновременное установление бюджетных и долговых правил. Проанализированы условия фискального договора, при которых должны применяться автоматические механизмы коррекции для устранения значительных отклонений от среднесрочных целей. Рассмотрены механизмы учета отклонений и механизм коррекции для государств, подписавших этот договор, и последствия влияния указанных фискальных ограничений на экономические показатели стран ЕС. Проанализирован опыт использования фискальных правил в большинстве стран ЕС с целью дальнейшего изучения их влияния на показатели экономики и исследования возникновения условий, при которых наблюдаются их отклонения.

Ключевые слова: международный опыт; бюджетная сфера; бюджетная политика; бюджетный менеджмент; фискальные правила; долговые правила; правила бюджетного баланса; правила расходов; правила доходов.

The article is examined the impact of the Agreement on stability, coordination and governance in the economic and monetary Union on the use of fiscal rules in the EU countries. It is determined that a key component of this contract, which establishes the fiscal constraints, is a Fiscal contract, that provides simultaneous establishment of fiscal and debt rules. It is analyzed the fiscal conditions of the contract. According to these conditions we should apply automatic mechanisms of correction that to eliminate considerable deviations from the medium- terms of purposes. It is shown the mechanisms of accounting for deviations and correction mechanism for states, which have signed the Agreement and consequences of the impact of these fiscal constraints on the economic estimates of EU countries. It is analyzed the experience of using fiscal rules in most EU countries for the purpose of further study their impact on the estimates of the economy and study the rise of conditions, under which they have deviations.

Keywords: international experience; budgetary sphere; budget policy; budget management; fiscal rules; debt rules; rules of the budget balance; rules of expenditure; rules of income.

Постановка проблеми. Європейські держави, зокрема країни, що є членами Європейського Союзу, демонструють суттєвий досвід у впровадженні та реалізації фіскальних правил. Незважаючи на це, при набутті такого досвіду виникали як позитивні наслідки, так і суттєві недоліки, що пов'язані, насамперед, з неухильністю їх дотримання.

Так, як свідчить статистика, необхідність дотримання дефіциту нижче порога 3 % від ВВП, який визначений Маастрихтськими критеріями [1], станом на 2012 рік було зафіксовано лише в Австрії, Німеччині, Естонії, Фінляндії, Люксембурзі серед усіх держав Єврозони, тоді як у решті держав спостерігався надмірний дефіцит [2]. Перевищення оптимального рівня дефіциту державного бюджету зумовлено не тільки скороченнями бізнес-циклу, оскільки майже у всіх країнах спостерігався структурний дефіцит. Так, незважаючи на те, що середній цільовий рівень структурного дефіциту в розрізі країн визначено в межах до 0,5 % від ВВП, цей поріг був перевищений у 2012 році у всіх країнах, крім Німеччини, Естонії та Латвії. Накопичення дефіциту державного бюджету закономірно призвело до збільшення заборгованості більшості країн щодо ВВП – у дванадцяти держав-членів Європейського Союзу обсяг державного боргу навіть перевищив Маастрихтський еталон 60 % від ВВП [3]. Усе це зумовило необхідність виходу на новий рівень нормативного забезпечення бюджетного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом усе більш вітчизняних науковців звертаються до вивчення міжнародного досвіду регулювання бюджетного управління, адже саме він дає можливість проаналізувати не тільки дію основних фіскальних правил, а й дослідити механізми врахування відхилень їх впливу та механізм корекції, які використовуються в закордонній практиці у випадку таких відхилень. Значний внесок у розкриття основних аспектів впливу фіскальних правил здійснено такими закордонними науковцями, як С. Барріоз, С. Лангедик, А. Пенг, А. Алесіна, К. Фаверо, Ф. Гіавазі, Г. Буретт, Дж. Шелленбах та іншими.

Метою статті є аналіз досвіду впровадження фіскальних правил країнами Європейського Союзу з метою визначення закономірностей їх впливу на економічні показники та визначення умов, за яких можуть мати місце відхилення впливу фіскальних правил на макроекономічну стабільність.

Виклад основного матеріалу. На початку березня 2012 року майже всі країни ЄС підписали Договір про стабільність, координацію і управління в економічному і валютному союзі (Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union) [4], який вступив у силу в січні 2013 року. Підписання цього договору стало обов'язковою умовою для отримання кредитів у межах Європейського механізму стабільності (European Stability Mechanism). Основним компонентом цього Договору є Фіскальний договір (Fiscal Compact) [5], який передбачає введення постійне кількісне бюджетне правило, так зване «боргове гальмо», у національне законодавство до початку 2014 року. Специфіка застосування цього правила бюджету визначається окремими державами, тоді як Фіскальний договір фіксує певні загальні вимоги.

Таким чином, одночасне встановлення бюджетних та боргових правил передбачено як результат імплементації Фіскального договору. Стосовно правил бюджетного балансу умовами договору визначено, що бюджет країни має бути збалансованим або профіцитним, якщо немає виняткових обставин. Дотримання правила бюджету передбачає, що річний структурний дефіцит сектору державного управління залишається в межах середньострокових цілей конкретної країни. При цьому для країн з коефіцієнтом заборгованості значно нижче 60 % від ВВП, середньострокові цілі річного структурного дефіциту бюджету дозволено визначати на рівні 1 % від ВВП, але тільки за умови, що це не становить загрози для довгострокової фінансової стійкості. Інакше цей показник не може перевищувати 0,5 % від ВВП.

Умовами Фіскального договору передбачено також необхідність застосування країнами автоматичних механізмів корекції для усунення значних відхилень від середньострокових цілей. Значним відхиленням вважається ситуація, коли одна з визначених умов порушується, а інша – повністю чи частково не досягається. Умови, яких мають дотримуватися країни відповідно до Фіскального договору, визначено таким чином:

– відхилення від середньострокових цілей або шляху коригування (країни, що не досягають своїх середньострокових цілей повинні зменшити їхній структурний дефіцит, за вирахуванням разових та інших тимчасових заходів, на рівень еталонного значення 0,5 % ВВП, або більш ніж на 0,5 % від ВВП, якщо рівень державного боргу перевищує 60 % від ВВП, або якщо існують серйозні ризики для фінансової стійкості), відповідно, становить менше 0,5 % від ВВП протягом одного року або менш 0,25 % від ВВП у середньому два роки поспіль;

– відхилення темпів зростання первинних витрат (за вирахуванням дискреційних заходів щодо збільшення доходів) від темпів зростання потенційного ВВП зумовлює негативний вплив на збалансованість бюджету не більше 0,5 % від ВВП за рік, або 0,5 % від ВВП, накопичені за два послідовні роки [6-8].

При цьому варто зазначити, що друга умова не відноситься до країн, які перевищують показники, встановлені їх середньостроковими цілями (виняток – якщо цілі країни зумовлюють необхідність значного збільшення доходів, а також існують ризики недосягнення середньострокових цілей за весь період, на який вони встановлюються.

Країни можуть самостійно вказати додаткові тригери активації механізму корекції. При цьому розмір корекції має бути заснований на розмірі відхилення, а держави-члени договору мають прийняти план корекції.

Тимчасові відхилення від правила бюджету та призупинення механізму корекції допускаються тільки в разі виникнення надзвичайних ситуацій. Вони визначаються як виняткові обставини, які перебувають поза контролем уряду й серйозно впливають на стан державних фінансів, а також серйозні економічні спади в окремій країні, щодо Європейського Союзу або Єврозони. Водночас можливість недотримання правила бюджету, зумовлена економічним спадом, виникає тільки у випадку, якщо в середньостроковій перспективі фінансова стійкість не буде порушена. У цьому контексті серйозним спадом вважається негативний темп зростання ВВП за підсумками року або «втрата накопиченої продукції протягом тривалого періоду внаслідок дуже низьких річних темпів зростання обсягу ВВП до його потенційного рівня» [9]. У такому випадку застосування корекційних механізмів тимчасово обмежується, однак має бути забезпечений зобов'язуючий план коригування структурного дефіциту.

Формальна частина зобов'язань щодо дотримання зазначеного правила бюджету передбачає, по-перше, його закріплення положеннями конституції або порівнянними нормами законодавства, а по-друге, контроль його дотримання з боку незалежного наглядового органу, тобто фінансової ради. На фінансову раду покладаються обов'язки щодо оцінювання прогресу, а також обставини, що зумовлюють необхідність застосування колекційного механізму або дозволяють тимчасові відхилення від дотримання правила бюджету. Взаємодія уряду країн та фінансових рад ґрунтується на застосуванні принципу «дотримуйся або пояснюй», що нівелює можливість ігнорування національним урядом оцінок або порад, наданих фінансовими радами щодо застосування бюджетного правила.

Дія правила бюджетного балансу та механізму корекції для держав, які підписали зазначений Договір, починається з 1 січня 2014 року. При цьому, якщо відбувається порушення термінів реалізації або інших умов, визначених Фіскальним договором, Європейська комісія або окремі договірні сторони можуть подати до суду Європейського Союзу на країни, що здійснюють такі порушення. Невиконання прийнятого судового рішення є підставою для застосування до країни-порушника фінансових санкцій у розмірі до 0,1 % від ВВП (однак санкції можуть бути призначені лише на другому етапі судових розглядів). Призначені грошові санкції сплачуються до фонду Європейського механізму стабільності для держав-членів Єврозони, або безпосередньо до бюджету ЄС для інших країн.

Іншим важливим елементом Фіскального договору є боргове правило. Відповідно до нього країни-учасниці зазначеного договору, рівень державного боргу яких перевищує 60 % від ВВП, потрапляють під дію «правила боргу $1/20$ », тобто середня швидкість скорочення обсягу державного боргу в цих країнах має становити $1/20$ його розміру на рік.

У той час як правило бюджетного балансу й механізм корекції мають бути прийняті у національне законодавство, стосовно боргового правила вимоги щодо його законодавчого закріплення не висуваються. Крім того, країни, які підлягають Процедурі надмірного дефіциту (Excessive Deficit Procedure) та демонструють достатній прогрес фіскальної консолідації, правило боргів призупиняється на час реалізації Процедури надмірного дефіциту та ще протягом трьох років після корекції надмірного дефіциту. Таким чином, зазначена відстрочка відноситься до всіх країн Єврозони, за винятком Естонії, Мальти та Люксембургу. Наприклад, боргове правило застосовується до відноситься Німеччини не раніше 2015 року, а до Греції не раніше 2019 року [8].

Разом з тим дослідники визначають певні особливості впливу зазначеного Фіскального договору на бюджетну консолідацію, пов'язані з його недосконалістю [10]. Зокрема, визначено такі юридичні неточності:

- конституційне закріплення положень фіскального договору не є обов'язковим, а їх запровадження на основі звичайного закону не гарантує постійного дотримання, оскільки, по-перше, бюджетне правило може бути змінено за допомогою простої більшості в парламенті, а по-друге, закон, який регулює більш конкретні питання, або новий закон може по-іншому визначати положення, прописані в загальному або старому законі, тобто щорічний закон про бюджет може скасувати правило бюджету;

- дефіцит державного бюджету може бути оцінений тільки в розрізі його циклічної складової, при цьому надмірно оптимістичні прогнози можуть призвести до ризиків виконання збалансованого бюджету через особливості перебігу бізнес-циклу і підготувати шлях до дефіциту державного бюджету, що зумовлює обов'язковість надання податкових прогнозів на розгляд незалежної фінансової ради. Крім того, корекція структурного дефіциту внаслідок для разових і тимчасових заходів може призвести до зростання державного боргу;

- винятки, пов'язані з надзвичайними ситуаціями, визначені досить слабо й потребують конкретизації. Так, можливості порушення правил унаслідок економічних спадів для всіх країн Єврозони чи ЄС зумовлюють випадки їх неправильного використання, оскільки рецесія в Єврозоні євро в останні роки дозволяє всім державам-учасникам договору використовувати дану норму, тоді як відхилення від правила бюджету навряд чи виправдано у всіх країнах;

- порушення бюджетного правила бюджету не обов'язково викликає «автоматичний» механізм корекції. Так, у тих країнах, які ще не досягли своїх середньострокових цілей, механізм корекції спрацьовує тільки тоді, коли обидві умови, що визначають значне відхилення, не задовольняються повністю, тобто перевищення порога середньострокових цілей не достатньо для активізації механізму корекції, а показниками, що стосуються правила витрат, можна легко маніпулювати, оскільки вони ґрунтуються на оцінках потенційного зростання ВВП і враховують коригування загальних витрат (зокрема, щодо інвестицій, пов'язаних із витратами), що вимагає суттєвого контролю з боку незалежної фінансової ради. До того ж відхилення дефіциту, які не належать до значних та не підлягають скороченню, можуть призвести до збільшення державного боргу;

- «автоматичне» спрацювання механізму корекції в разі настання суттєвих відхилень є досить умовним, оскільки, відповідно до положень Фіскального договору, обов'язковим є прийняття установчого плану застосування механізму корекції, а величина та часова шкала корекції визначаються окремими країнами, тому швидке

виправлення ситуації може не відбуватися автоматично. Крім того, у країнах, організованих за принципом федерації, дотримання середньострокових цілей і застосування заходів корекції може бути особливо складним, якщо центральний уряд має обмежені можливості для втручання на субфедеральному рівні, або якщо правила національного бюджету не є обов'язковими для субнаціонального рівня, тобто, існує необхідність додаткового визначення порогових значень правил та коригувальних заходів між різними рівнями бюджетів;

– будь-яке недотримання рекомендацій, наданих незалежною фінансовою радою, повинно бути пояснене урядом, однак строго не визначена обов'язковість виконання рекомендацій незалежної фінансової ради;

– Фіскальний договір призводить до більш високого ступеня автоматизму виконання бюджетних правил, але тільки в розрізі Процедури надмірного дефіциту, яка спрацьовує, якщо нетто-запозичення країни перевищують 3 % від ВВП. Інакше при перевищенні встановленого порогу структурного дефіциту країни формальна процедура його автоматичного коригування не зазначена в договорі, тобто застосування санкції визначається в процесі прийняття рішень та кваліфікованих вимог більшості голосів у Раді ЄС;

– прийняття Фіскального договору передбачає обов'язок членів Євросони підтримувати рекомендації Процедури надмірного дефіциту та рішення, прийняті Європейською комісією, доки не відбудеться голосування кваліфікованої більшості голосів у Раді ЄС проти них (зацікавлена країна не має права голосу). З одного боку, це так зване обернене правило більшості, очевидно, збільшує ймовірність санкцій, але, з іншого боку, принаймні до 2016 року менш фіскально консервативні країни становлять тріо президентства Ради ЄС, що створює сумніви щодо підтримки Радою рішень Європейської комісії та застосування санкцій.

Отже, можна зазначити, що Фіскальному договору бракує точних визначень та процедур корекційних механізмів, що перекладає відповідальність за досягнення бюджетної консолідації на національні зусилля щодо чіткого виконання правил бюджету. Таким чином, у цьому контексті необхідно додатково проаналізувати особливості впровадження положень Фіскального договору в окремих країнах-учасниках для виявлення найбільш успішних практик та слабких місць.

Варто звернути увагу на той факт, що в окремих країнах реалізується розподіл обмежень, визначених фіскальними правилами, на бюджети різних рівнів. Зокрема, у таблиці представлено кількісні обмеження щодо граничного рівня структурного дефіциту бюджету.

Таблиця

Розподіл обмеження бюджетного дефіциту між бюджетами різних рівнів в окремих країнах

Країна	Граничний рівень структурного дефіциту для бюджету вищого рівня	Граничний рівень структурного дефіциту для бюджетів місцевих рівнів	Критерії розподілу граничного рівня дефіциту між бюджетами нижчого рівня
Австрія	0,35 % від ВВП (федеральний бюджет)	0,1 % від ВВП (бюджети штатів) ¹	відносна чисельність населення
Німеччина	0,35 % від ВВП (федеральний бюджет)	0,0 % від ВВП (бюджети штатів)	–
Іспанія	0,4 % від ВВП ²	Заборонено	–
Ірландія	0,5 % від ВВП / 1,0 % від ВВП ³	–	–

Примітки:

¹ – 20 % обмежень, встановлених для бюджетів штатів передаються на рівень бюджетів муніципалітетів.

² – структурний дефіцит дозволено лише у випадку проведення структурних реформ.

³ – підвищення ліміту допускається при рівні обсягу державного боргу не більше 60 % від ВВП.

Джерело: складено на основі [8].

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз особливостей впровадження системи фіскальних правил у країнах Європейського Союзу створює підґрунтя для розробки пропозицій щодо впровадження системи фіскальних правил у систему бюджетного менеджменту України з урахуванням найбільш позитивного зарубіжного досвіду та вітчизняних особливостей реалізації бюджетної політики.

Список використаних джерел

1. *CIA World Factbook* [Electronic source] / Official site of the Central Intelligence Agency. – Access mode : <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook>.
2. *The Maastricht treaty* [Electronic resource]. – Access mode : https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf.
3. *Consolidated Version of The Treaty on The Functioning of The European Union* [Electronic resource]. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF>.
4. *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*, March 2, 2012 [Electronic resource]. – Access mode : http://european-council.europa.eu/media/639235/st00tscg26_en12.pdf.
5. *European Central Bank. A Fiscal Compact for a Stronger Economic and Monetary Union* // *European Central Bank Monthly Bulletin*, 2012. – Pp. 79–94.
6. *Beyond the Fiscal Compact: How Well-Designed Eurobonds May Discipline Governments* / de Haan J., Gilbert N., Hessel J., Verkaart S. // *Journal for Comparative Government and European Policy*. – 2012. – Vol. 10. – № 3. – Pp. 323–337.
7. *Kukk M. Enhanced Fiscal Governance in the European Union: The Fiscal Compact* / Kukk M., Staehr K. // *Baltic Journal of European Studies*. – 2015. – № 5 (1). – Pp. 73–92.
8. *Burret H. T. Implementation of the Fiscal Compact in the Euro Area Member States* / H. T. Burret, J. Schellenbach // *German Council of Economic Experts Working Paper*. – 2013. – No. 08. – 53 p.
9. *Council Regulation (EC) No 1056/2005* [Electronic source] / Official Journal of the European Union. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:174:0005:0009:EN:PDF>.
10. *Кудряшов В. П. Фіскальна консолідація та її впливи* / В. П. Кудряшов // *Економіка України*. – 2013. – № 9. – С. 31–46.

References

1. *CIA World Factbook* Retrieved from <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook>.
2. *The Maastricht treaty* Retrieved from https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf.
3. *Consolidated Version of The Treaty on The Functioning of The European Union* Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF>.
4. *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union* Retrieved from http://european-council.europa.eu/media/639235/st00tscg26_en12.pdf.
5. *European Central Bank. (2012). A Fiscal Compact for a Stronger Economic and Monetary Union. European Central Bank Monthly Bulletin* (pp. 79–94).
6. *de Haan, J., Gilbert, N., Hessel, J., & Verkaart, S. (2012). Beyond the Fiscal Compact: How Well-Designed Eurobonds May Discipline Governments. Journal for Comparative Government and European Policy*, 10 (3), 323–337.
7. *Kukk, M., Staehr, K. (2015). Enhanced Fiscal Governance in the European Union: The Fiscal Compact. Baltic Journal of European Studies*, 5 (1), 73–92.
8. *Burret, H. and Schellenbach, J. (2013). Implementation of the Fiscal Compact in the Euro Area Member States. German Council of Economic Experts Working Paper*, 08, 1–53
9. *Official Journal of the European Union (2005). COUNCIL REGULATION (EC), 1056. Retrieved from http://eurex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:174:0005:0009:EN:PDF*.
10. *Kudryashov, V. P. (2013). Fiskalna konsolidatsiia ta yii vplyvy [Fiscal consolidation and its effects]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 31-46 [in Ukrainian].

Винниченко Наталія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування, Сумський державний університет (вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна).

Винниченко Наталья Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и налогообложения, Сумский государственный университет (ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина).

Vynnychenko Nataliia – PhD in Economics, Associate Professor of Department of Accounting and Taxation, Sumy State University (2 Rymского-Korsakova Str., 40007 Sumy, Ukraine).

E-mail: vinnichenkonataliia@gmail.com

Люльов Олексій Валентинович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування, Сумський державний університет (вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна).

Люлев Алексей Валентинович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, предпринимательства и бизнес-администрирования, Сумский государственный университет (ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина).

Lyulyov Olexiy – PhD in Economics, Associate Professor of Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration, Sumy State University (2 Rymского-Korsakova Str., 40007 Sumy, Ukraine).

E-mail: alex_lyulev@econ.sumdu.edu.ua